
Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

- CLUB ALPI CATALA -

De Lleida a Tortosa passant per Aragó

LA CIUTAT D'OSCA

UN sol magnífic ens acompanyà durant la nostra visita a aquesta ciutat. El vent bufava del Nord, i per això el cel estava netejat de lleganys i el fred era molt intens. Precisament, per la banda Nord, Osca limita amb els Pireneus, les muntanyes dels quals la separen de l'alt Garona, i durant la nostra permanència a aquesta ciutat els Pireneus presentaven les crestes nevades.

Els estreps meridionals d'aquestes muntanyes són molt pintorescos; corresponen a la vall del Roncal i al port de Benasc, en els confins de Catalunya. La Maladeta sobresurt al lluny estiregassada i plena de grenys, igual que un xerrac ple d'osques en actitud de serrar la volta del cel.

L'ésser dia feiner allunyava la gent dels carrers. Hom transitava per obligació, per satisfer les necessitats de la vida. Així i tot, Osca presentava tot l'aspecte d'una ciutat gran i treballadora. A més a més, als primers passos hom s'adonava que Osca és una ciutat de tradició vellíssima, modernitzada per recents urbanitzacions, la pruija de les quals de vegades tendeix a malmetre preci-

sament el segell de tradició. Els carrers de la part alta de la població, agrupats als voltants de la Catedral, conserven la seva estructura medieval. En aquests indrets generalment regna el silenci i la soledat; però, precisament és allí on hom troba les notes més característiques de la ciutat d'Osca, els edificis més interessants per la seva història i el seu art.

El nom donat a un carrer d'aquesta part vella d'Osca, recorda la fundació de la ciutat. *Quintus Sertorius*, 80 anys abans de la vinguda de Crist, establí aquí la direcció del seu governament i una Universitat. A aquesta agrupació donà el títol de municipi romà, amb la facultat d'encunyar moneda.

De la dominació romana Osca conserva gairebé només el nom. Alguns objectes arqueològics escadussers són testimoni d'aquella dominació, que cedí al pes de les invasions dels francs, i aquests cediren a l'allau arabesca.

Els musulmans s'apoderaren d'Osca, i hi feren estada fins a l'any 1066, en què foren expulsats per Pere I d'Aragó. Aleshores aquesta ciutat era coneguda amb el nom *Weshka*, i fou capital d'un valiat dependent de *Saracosta*. El nom àrab és l'adaptació a la llengua dels invasors, del que donaven els habitants a llur ciutat. *Uesca* és la normal diftongació aragonesa de l'*Osca* llatí. En l'escut oscense, d'un quant de temps ençà, s'empra el primitiu nom romà per disposició oficial i després d'una enquesta entre erudits.

A través de les transformacions per les quals ha passat l'escut d'Osca, restà desfigurat en la seva essència. És per això que l'Ajuntament encarregà al notable historiador oscense En Ricard de l'Arco, una investigació històrica per tal de refer el veritable escut de la ciutat. Aquest escriptor ha escrit un lluminós informe, aprovat per unanimitat en sessió de 9 de gener de 1918, i s'acordà restablir en l'escut l'antic blasó de la ciutat, en la forma proposada en l'informe alludit.

A part de les dades històriques que ha divulgat En Ricard de l'Arco, la història d'Osca resta esculpida en els seus monuments. Posseïa fortes muralles amb 99 torres i 10 portals. Els sarraïns hi aixecaren una mesquita, que, segons diu Pere I en el privilegi de la seva instauració, era la mesquita més excellent d'Espanya. Fou presa pels cristians a les ordres de l'esmentat monarca, i convertida en temple cristià. L'any 1300, damunt el basament d'aquesta mesquita, anomenada Misleida, començà l'obra de la Catedral que presideix la diòcesi d'Osca.

La Catedral d'Osca és un magnífic exemplar de l'art gòtic del segle xv. Ocupa la part més elevada de l'amfiteatre format per la població antiga, en el centre del qual s'escau una gran plaça quadrangular sense caràcter, llevat del que li donen els edificis que la tanquen. En una de les cares hi ha l'edifici de la Casa Consistorial que enfronta amb la façana gòtica de la Catedral, protegida per una placeta tancada amb un reixat de ferro, i amb el palau episcopal.

Donada la gran magnitud de l'obra d'aquesta Catedral, no és possible d'entrar en l'apreciació de detalls en el transcurs apressat d'una primera visita, i menys sense una preparació prèvia. És evident que la Catedral d'Osca conté innumbrables bel·leses a posta per a saciar per complet l'esperit més exigent en emocions estètiques.

L'interior consta de tres naus dividides per dues rengleres de columnes. La nau central és altíssima, amb capriciosos dibuixos en la volta, produïts per les combinacions dels nerviats despresos dels feixos de columnes en un desplegament elegant i sobri. L'altar major és d'alabastre; fou esculpit pel valencià Damià Forment, autor també d'altres retaules de pedra de Catalunya i d'Aragó. Hi ha qui diu que aquest retaule és l'obra mestra de l'esmentat escultor. El que es pot assegurar és que el retaule de l'altar major de la Catedral d'Osca és l'obra cabdal d'aquesta Catedral.

El cor és sumptuós i primorosament esculturat. Ocupa el centre de la nau central. Fou construït durant el regnat de Felip II, l'any 1594. Demés, en aquesta relació podríem anotar la valor artística de les capelles, cada una de les quals és digna de menció; però tal allargament de detalls ens faria desviar del nostre propòsit. Així i tot, hem d'esmentar ací el bellíssim retaule d'alabastre instal·lat en la *parroquieta*, anexas a la Catedral. Prové del convent de Montearagon, i fou traslladat a la Catedral d'Osca l'any 1877 per tal de lliurar-lo d'una possible destrucció, puix aquest convent està molt malmès.

Per anar a la *parroquieta* passarem pel claustre, reduït a menys de la meitat degut a reformes posteriors. És un claustre d'estil romànic; recorda la vida regular que aquí feren els canonges fins a l'any 1266. Les restauracions i modificacions que ha experimentat han produït un claustre irregular i inservible per al fi que fou destinat. Una de les voltes, la més conservada, és d'estil ogival, perquè fou construïda l'any 1450, període en què dominava l'art gòtic en les construccions religioses.

L'art religiós a Osca no és exclusiu de la Catedral. Altres esglésies d'aquesta ciutat posseeixen obres de mèrit artístic i arqueològic, alguna de les quals és superior a la Catedral. En primer terme cal citar l'església de Sant Pere el Vell, que és un exemplar clàssic del període romànic. Es conta que els àrabs posseïen aquí una capella destinada al seu culte. Tal vegada la disposició moruna dels carrers i cases dels voltants de l'església de Sant Pere el Vell, és el testimoni més fefaent d'aquesta suposició, i assenyala la influència que tindria en aquest indret d'Osca aquella raça, la qual mentre usufructuà la ciutat depengué del Califat de Còrdova, i després obtingué el privilegi de servir la seva religió, lleis i costums.

Així, hom sospita que l'església de Sant Pere el Vell data del segle IX. Pere I hi entrà, després de vèncer la mitja lluna, l'any 1096. Al recés dels reis, aquesta església anà prenent importància, i assolí la màxima quan fou convertida en cenobi de benedictins, amb el prior corresponent. De l'església antiga no resta gran cosa, sobretot a l'interior, perquè ha estat completament modificat. L'exterior encara serva el segell peculiar de l'època de fundació, i les finestres obertes a la façana li donen un aspecte de fortalesa.

Avui dia, l'obra més important de l'església de Sant Pere el Vell és el claustre, compost de quatre galeries d'estil romànic, amb columnes aparellades i capitells esculturats. Una recent restauració ha convertit aquest claustre en una obra desconcertant. Alguns capitells són vells, d'altres són nous. Els primers són de pedra, els segons de ciment. Malgrat aquest garbuix, fàcil de destriar, el claustre de l'església de Sant Pere el Vell imposa per les seves dimensions i pel seu art, escampat també en algunes de les capelles obertes a les galeries. En una d'aquestes capelles, la més fosca i menys adient, hi ha els sepulcres de l'últim Prior del Monestir i del rei Ramir I, el Monjo. Amb l'enllaç matrimonial de D.ª Petronella, Osca deixà d'ésser la cort dels reis d'Aragó, les cendres dels quals, després d'aquell casament, ja no són dipositades a Sant Joan de la Penya, ni a Montearagó, ni a Sant Pere el Vell, sinó als panteons del monestir de Poblet, engalanats amb les filigranes d'ornamentació pròpies de l'art ogival.

Quant a monuments civils, Osca compta, en primer lloc, amb la Casa de l'Ajuntament, la façana principal de la qual enfronta amb la Catedral i el palau del Bisbe, com ja hem esmentat. L'Ajuntament d'Osca té la seu en un veritable palau; és un típic exemplar del Renaixement d'Aragó, construït el segle XVI. El Museu provin-

cial, anex a l'Ajuntament, actualment està tancat als visitants perquè amenaça ruïna.

L'antiga Universitat d'Osca, fundada per Pere IV l'any 1354, fou encabida en les dependències del palau dels reis d'Aragó. D'aquella època només resta la sala de D.ª Petronella i *La Campana*. Actualment, en aquest edifici hi ha l'Institut provincial; és l'indret predilecte dels turistes, per tal de satisfer la curiositat de veure l'estança on s'esdevingué, segons la tradició, la gesta de Ramir II, el qual, per desfer-se de 15 nobles que el tractaven amb menyspreu, els féu tallar els caps, i amb aquests formà una campana, el batall de la qual fou el cap del noble i prelat Ordàs. Aquesta estança, però, desil·lusiona el visitant de bona fe, perquè enlloc no es veuen indicis de la campana. És fosca i lúgubre, allargada i amb volta de canó. Rep la llum per dues finestres petites. Talment sembla una presó.

La sala de Dona Petronella, que hem esmentat en el paràgraf anterior, ocupa la part alta de l'edifici de l'Institut i serveix d'arxiu de documents antics del municipi. Conté elements arquitectònics de l'època de construcció, atribuïda a darrers del segle XII, si bé està bastant desfigurada per una coberta de construcció posterior, la qual coberta és aplanada i treu l'esveltesa pròpia de l'estil en què fou concebuda. Des d'un dels seus balcons contemplàrem l'extensa campada oscense, precisament en l'indret on s'escau el replà dels Màrtirs, cèlebre perquè hi foren afusellats els militars Galán i García Hernández.

En pretendre indagar l'emplaçament de les muralles d'Osca, de les quals hem parlat en començar aquest capítol, cal sortir als afores de la ciutat. D'aquelles muralles que tenien 99 torres i 10 portes, només queden rastres informes d'alguns trossos, i en certs indrets només hi ha alguns sots del que foren fonaments. Les muralles seguien la línia del Coso, on s'han edificat cases modernes, i on encara resten edificis de nobles senyories amb els escuts a la façana. D'aquests edificis, se'n troben disseminats en l'interior de la ciutat. Els propietaris d'alguns visqueren estretament units amb els santuaris dels afores, que ells anaren edificant amb munificència, revestint-los de privilegis i conservant-hi emoluments.

AFORES D'OSCA

Els voltants d'Osca són plans, llevat de l'indret on s'escauen les proximitats dels Pirineus, estesos en una faixa circumdant en

direcció NO. Els fundadors d'Osca aprofitaren un turó per encair-hi la població. Les primitives muralles aviat estrenyeren massa els edificis aixecats en aquest turó, i calgué fer-ne unes altres per incloure les noves edificacions. D'aquestes segones muralles només resten alguns trossos, i de les antigues, res absolutament.

En els plans d'Osca hom troba testimonis dels dominis senyoriais de la capital. Aquí, foren aixecats alguns santuaris, tan aviat com els cristians estigueren convençuts que aquests terrenys mai més no serien envaïts per la moreria.

El de Sales és el més important dels santuaris marians establerts als afores d'Osca, i també és el més antic. La fama d'antigor d'aquest santuari resta a bastament constatada en la seva obra externa, la magnificència de la qual assenyala la preponderància que assolí. Arribà a ésser un dels més bells d'Aragó. Tot i l'addicionament de reformes posteriors, dutes a terme en perjudici de l'art, el Santuari de Sales encara acusa la importància artística de l'època en què fou construït.

El camí per anar a aquest santuari, l'hem trobat desastrós; era malmès per les pluges i ningú no té cura de conservar-lo per tal de fer-lo fàcil al turisme. Es tracta d'un trajecte d'uns dos quilòmetres, planer i de fàcil arranjament.

De l'obra primitiva només resta la porta d'accés a l'església, el rosetó i el campanar. Aquests tres detalls de la façana mostren l'origen romànic en la seva construcció. Segons la història, el Santuari de Sales ja existia el segle XII. L'advocació amb el nom de Sales prové d'una llegenda que l'ermitana ens contà molt fragmentàriament quan s'adonà de la nostra estranyesa en observar que en el retaule central de l'altar major es veneren dues imatges marianes.

Amb anterioritat a la llegenda alludida, en aquest Santuari o en un altre d'establert en aquest indret, es venerava la Verge de l'Horta. Aquesta advocació feia referència a l'emplaçament, puix està situat en els terrenys de l'horta d'Osca.

Possiblement s'escauria poc abans del regnat de Pere IV l'aparició miraculosa de la imatge de la Verge que hom venerava en el lloc de Sales, pròxim a Barbastre, en el Santuari de l'Horta, i la tradició conta que ella mateixa es col·locà al costat de la titular venerada en aquest santuari. Hom diu que les dues imatges han estat venerades juntes d'aleshores ençà, a despit dels litigis i disputes suscitades respecte dels drets que el lloc de Sales tenia envers la seva imatge. Heus ací com el santuari de l'Horta passà a ésser santuari de Sales.

A part la devoció que desperta aquest santuari, el més interessant de la seva història és la pruija dels oscencs a disputar-se'n la propietat. Tingué molts pretendents i de categoria; fins el prior de l'església de Sant Pere el Vell sostingué un plet de propietat sobre el santuari de Sales, solament perquè estava emplaçat en un terreny del priorat alludit. Un concordat amb la Seu d'Osca adjudicà aquest santuari al prelat, i des d'aleshores tots els prelats d'Osca han portat el títol de prior de Sales.

Degut a la gran devoció dels oscencs envers el Santuari de Sales, reis i nobles li han fet concessions especials, i totes les famílies hi duïen un òbol en la mesura de llurs possibilitats. Pere IV, en fundar la Universitat d'Osca, ordenà que l'efígie de la Verge de Sales i la de Sant Martí de la Vall d'Onsera figuressin en el segell oficial de dit centre docent, el qual segell actualment encara és utilitzat en els documents de l'Institut d'Osca.

Ara bé, de l'obra primitiva del santuari de Sales, a la qual es refereix la llegenda de la seva invenció, resten només els tres detalls esmentats. L'interior és modern; data de l'any 1722, en què un incendi destruí part del santuari. Fou refet tot seguit en un estil indeterminat, puix correspon a una època de transició de les formes arquitectòniques. Està disposat en forma de creu llatina. El creuer té una cúpula molt elevada en forma de mitja taronja, recarregada de detalls escultòrics elegants i adornaments capriciosos.

L'altar major, ben decorat en or, només té l'interès de contenir les dues imatges marianes ja citades. La de la Verge de l'Horta és d'estatura natural, està dempeus, i la talla és policromada. La provinent de Sales està asseguda; és de fusta policromada, molt morena i també de tamany natural. Aquesta imatge sembla de factura més adient a l'època de la llegenda, puix hom la suposa esdevinguda a les primeries del segle XIII. En canvi, la imatge de la Verge de l'Horta sembla d'origen molt posterior.

Els ermitans de Sales són explicatius; sobretot l'ermitana. Tenen notícies vagues de les moltes riqueses que altre temps posseí aquesta església, al redós de la qual foren construïdes estances per als fidels. Des dels porxos d'una d'aquestes estances el visitant té l'avinentsa de contemplar la ciutat d'Osca estesa en una planúria, a tres quarts d'hora enllà, en direcció NO. Des d'aquí, l'aspecte de la urbs d'Osca no produeix cap efecte de capitalitat provinciana. Més aviat resulta de dimensions reduïdes. En canvi, vista des del Santuari de Sant Jordi, que s'escau a prop del de Sales, en direcció O., la ciutat d'Osca resulta esplèndida, corprenedora.

Per anar al santuari de Sant Jordi hi ha bona carretera que hi mena. Està situat al cim d'un turonet voltat de pins menuts. Un atri modern cobreix la porta d'accés a l'interior del temple, el qual interior està format per tres naus iguals amb vistosa creueria, columnes esveltes i voltes d'arc apuntat, amb profusió de nerviats de pedra. L'obra de fàbrica és de l'any 1554, graciosa i ben proporcionada. Conté un sol altar, el del Sant titular, la imatge del qual ocupa el plaçó central del retaule, que poca cosa té a veure amb l'art. El més interessant del Santuari de Sant Jordi és l'obra de la fàbrica i la visió damunt la ciutat d'Osca.

Referent a l'obra de construcció, copiem una llegenda escrita a l'interior de l'església: *En tiempo del Rey Don Pedro I de Aragón, tomada Huesca de los moros en la memorable batalla con los Reyes y multitud de ellos, y por los Christianos vencida; en este lugar apareció este glorioso Santo armado con armas de Cruz; por lo qual y quatro cabezas de Reyes lo tomaron por insignias y esta iglesia se edificó; y después venida en ruínas, se reedificó de nuevo con favor del Reyno y expensas de la ciudad de Huesca, año MD.LIIII. Fué el maestro, Domingo Almanzor.*

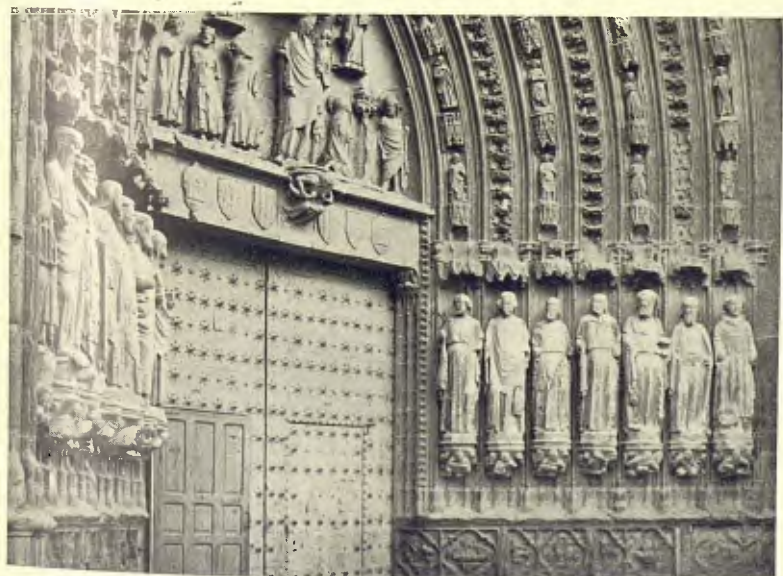
Des d'aquest Santuari estant hom domina tota la ciutat d'Osca en una perspectiva espectacular magnífica. Als ulls de l'espectador, aquesta ciutat es presenta enmig d'un panorama esplèndid que té per fons les muntanyes de Guara, en un promontori de les quals surten encara les esmicolades ruïnes del castell de Montearagon. Tot i el seu esquarterament, aquest castell conserva l'esveltesa simbòlica del feudalisme. El castell de Montearagon *ja no es presenta amb les seves muralles de 120 pams d'alçada i 12 de gruix, guarnides per 10 torres*, que representaven la fortalesa de la fe en els seus moradors, preclars barons de règia nissaga, dedicats a la vida contemplativa, entre claustres magnífics, església florent, palau abacial, cases dels canonges... Gairebé tot ha estat destruït, al monestir de Montearagon, l'existència del qual està ben a prop d'ésser mil·lenària.

Amb la visita al Santuari de Sant Jordi donàrem per acabada la nostra permanència a la ciutat d'Osca. Pel turista indocumentat és possible que la ciutat d'Osca aparegui poc interessant; fàcilment es creurà que en haver travessat el *Coso alto* i el *Coso bajo*, amb alguns carrers afluents, ja s'haurà fet càrrec de tota la ciutat. Error, completament error. Nosaltres creiem que Osca mereix els honors d'una detinguda visita, més detinguda que la que hem pogut fer-hi, empesos per l'organització prèvia de l'excursió.

OSCA. CASA DE L'AJUNTAMENT

Cl. A. Bergnes

OSCA. DETALL DE LA PORTA DE LA SEU

Cl. J. Nonell

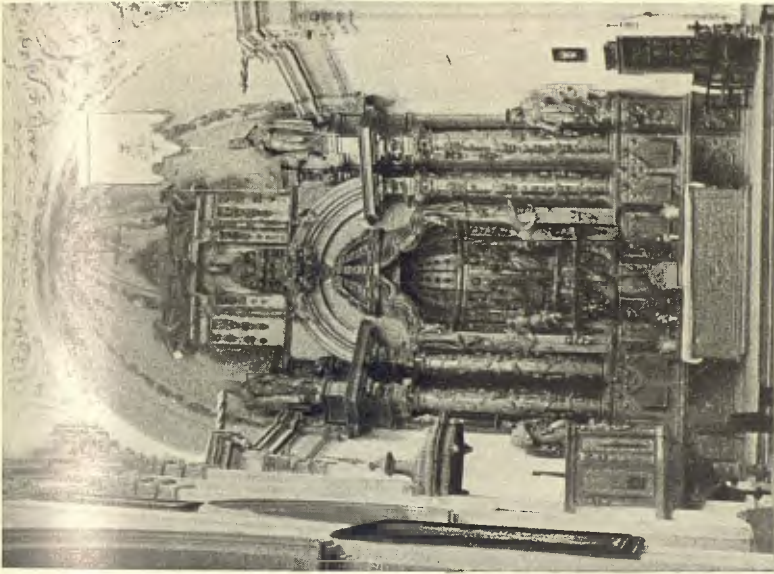
Cl. A. HERNÁNDEZ

OSCA. CLAUSTRE DE L'ESGLÉSIA DE SANT PERE

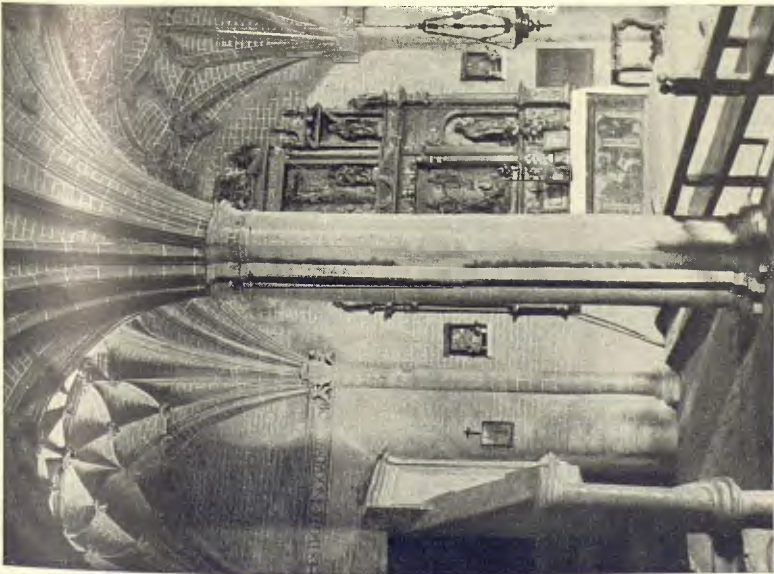
Cl. J. NORD

OSCA. CAPITELL DEL CLAUSTRE DE SANT PERE

Cl. F. Blad

OSCA. SANTUARI DE SALES

Cl. F. Blad

OSCA. SANTUARI DE SANT JORDI

OSCA. SANTUARI DE SALBS

Cl. A. Bergues

SARINYENA. PLAÇA MAJOR

Cl. F. Blasi

EN DIRECCIÓ AL MONESTIR DE XIXENA

Sortirem d'Osca per la carretera de Sarinyena, per tal de passar la nit en aquesta població. Aquest trajecte travessa part de l'estepa de l'Aragó Central, en direcció a Llevant. Els camps estan bastant aprofitats aquí, sobretot a les proximitats dels pobles, segurament per la facilitat d'atendre els conreus, que consisteixen en sembradura de blat, la major part. En tot el trajecte passarem, terres inconreables per la manca d'aigua i per l'excés de pedruscall. Els rius estan escassos d'aigua. Les rieres són eixutes en aquest temps. Produeix pesadesa un paisatge d'aquesta mena, exempt d'arbres i gairebé sense herba. Sobretot en el mes de desembre, que la llavor encara no hi brota.

Contemplàvem aquest paisatge aragonès sota un cel tapat pels lleganys d'unes boires esfilagarsades. Les tardes d'hivern són molt tristes en aquestes latituds planes, llises, en què la línia recta de l'horitzó es perd en l'infinit. El fred no apretava pas gaire, però nosaltres sentíem una mena de fredor indesxifrable. Potser era tristesa, melancolia, enyorança... Estàvem tan lluny del nostre paisatge de Catalunya!

El tros d'Aragó que travessàvem no és pas dels més erms d'aquesta regió. Ni tampoc dels més desolats. Els llogarrets s'anaven succeint mentre l'auto engolia veta de carretera, que en aquests indrets és recta, plana, capaç de fer adormir el xòfer més despert.

Els llogarrets es presenten com una mena d'oasi. Estan voltats de verdor. Al mig del camp, de vegades apareixen roques immenses del mateix color de la terra, esberlades en formes capricioses que talment semblen monstruosos monuments monolítics.

En entrar a Huerto creïem haver arribat a Sarinyena. Huerto és un poble gran, que fa la cara de pròsper i ric. Segurament ho és, perquè aquí es cull força gra. Si les pluges vénen a temps, les collites van bé, com a tot arreu on hom conrea la terra, i aquí, la terra pròxima a les poblacions, és ben conreada. La rega el riu *Guatazilema*, afluent del riu Alcanadre. Aquest riu rega l'extens terme de Sarinyena.

Atrapàrem aquest poble quan la fosca ho envaïa tot. El cel estava cobert amb boires prenyades de vapor aquós, i en entrar a Sarinyena començaren a degotar. La fonda d'Anoro, la millor de Sarinyena, era plena de caçadors catalans. Cada any, per la temporada de caça, succeeix el mateix, a la fonda d'Anoro. Però, amb bona voluntat, els amos arrangen les coses de manera que tothom

tingui lloc per a dormir. Els propietaris ens cediren llurs habitacions particulars per tal de complaure els nostres desigs.

Encabits a la fonda, eixírem al carrer per tal de donar un tomb per la població. Plovia lleugerament; el suficient, però, per a impossibilitar el trànsit. Els carrers estaven intransitables degut a l'excés de fang i a la manca de llum pública.

Entràrem a una barberia plena d'aragonesos de bon humor. Estem obligats a guardar torn, però no hi fa res, perquè mentrestant anem escoltant els bells mots d'aquells aragonesos desenfeinats, plens de gràcia i de picardia. Parlaven de les coses esdevingudes a Barcelona durant la seva permanència amb motiu de complir-hi el servei militar, de les quals ells foren els autors o inspiradors.

Per la resta, ens arribà el torn d'afaitar-nos, i també arribà l'hora de sopar. Després de sopar ens fou plaent d'intervenir en les converses dels caçadors catalans. Els caçadors són gent avelada a les converses frívoles, alegres, sempre intencionades cap als trets difícils i certers. Tots plegats esperàvem l'hora de matar la vetlla; nosaltres per seguir l'excursió l'endemà, i ells, per refer les forces. Uns i altres anàvem a la caça d'emocions; les nostres recolzen en la història, l'arqueologia, l'art, i les dels caçadors recolzen en la destresa, la sort de trobar amb més o menys avantatge les llebres, perdus i conills que a grans ramades pasturen pels camps de Sarinyena com si estiguessin en un immens corral.

Ben de matí tinguérem de deixar el llit. Els caçadors són matiners. No hi havia gota de claror diürna i, en canvi, la gatzara envaïa tots els àmbits de la fonda d'Anoro.

Això ens obligà a llevar-nos del llit molt més de matí del que havíem pensat. Altrament, poguérem esmerçar més estona en la visita a Sarinyena. Aquesta població no té gaire interès per al turista. Hem llegit que antigament assolí molta importància, puix s'han trobat documents en què consta que els cristians, en fer-se amos d'aquestes terres aragoneses, concediren a Sarinyena la distinció de tenir vot en les antigues Corts d'Aragó.

La plaça major de Sarinyena és un curiós exemplar de plaça porxada. Té forma de triangle irregular amb un dels angles molt agut. En el vèrtex d'aquest angle comença un carrer curt que enfronta amb l'església parroquial, la façana de la qual està inacabada. Pel seu aspecte hom endevina la grandiositat que tindria aquesta façana, constituïda actualment per una colossal columnata estil clàssic, altres motius de grandesa i un gran pany de paret amb indicis d'adornaments.

L'església de Sarinyena fou monestir de Sant Francesc. És de grans proporcions. A l'interior no hi ha res de notable. Potser té mèrit l'altar major, però la llum directa i sense filtre provinent d'un ull de bou obert a la part posterior, no ens permeté de veure'n detalls.

A prop de Sarinyena s'escau una Cartoixa edificada el segle xvi, que no hem pogut visitar. Alguns sarinyenencs ens han assabentat de la importància d'aquesta Cartoixa, sobretot, d'unes pintures al fresc executades per un cartoixà. Teníem de sortir envers Xixena apressadament.

El trajecte de Sarinyena a Xixena és curt. Només hi ha mitja hora en auto. Després de travessar el riu Alcanadre, la carretera segueix unes giragonses tallades en el vessant d'una muntanya per tal d'assolir-ne la planúria del cim. Des d'aquest cim hom té l'aviñentesa de contemplar el poble de Sarinyena estès a la ribera dreta de l'esmentat riu, que rega un extens terme tot i dur poca aigua. Així i tot, ningú mai no l'ha vist sec, segons veus populars del país.

Suaument, la carretera davalla al nivell de l'Alcanadre altra vegada. Llavors, distingim el monestir de Xixena a l'esquerra del riu. D'antuvi, aquest monestir més aviat sembla una gran masoveria. De lluny estant enlloc no es veu cap mica d'art. Les edificacions resten ofegades enmig d'altres de diferents èpoques posteriors, executades sense ordre ni concert, fetes amb més bona voluntat que amb mirament artístic.

L'excursionista arriba al monestir de Xixena àvid d'emocions estètiques i artístiques; però en contemplar-lo a través d'un centenar de metres de distància rep una decepció. Aquesta decepció esdevé bastant apaivagada tan bon punt hom s'hi atansa. Fins a la plaça interior del monestir arriben els automòbils.

MONESTIR DE XIXENA

Aquest monestir és el tipus acabat dels cenobis-fortaleses medievals, i el més important del regne d'Aragó.

En arribar a la porta d'accés al recinte del monestir de Xixena, es percep una agradable impressió; hom resta sorprès davant d'un absis romànic i d'una absidiola del mateix estil. Travessàrem el portal, i tot d'una ens trobarem en una gran plaça limitada per algunes masoveries, el convent i l'església, a la qual s'entra per una portalada romànica construïda el segle xii. Aquesta portalada està formada per tretze arcs cilíndrics i concèntrics en degradació, els

extrems dels quals recotzen en altres tantes columnes amb capitells senzills, sense basament i sostingudes per un banc de pedra que acusa la rudesia de l'època en què fou construït. Al centre d'aquesta plaça hi ha una creu de pedra, i en un angle hi ha un tram d'escales que puja a un edifici secundari. Arrambat a aquestes escales hi ha un pou amb brocal cobert en forma de con.

Per la porta suara esmentada penetràrem a l'església, en el moment que s'hi celebrava missa major i els cants de les monges omplien la nau. L'absis romànic de l'exterior no té res a veure amb la disposició del presbiteri. Sota recents pegats de calç s'amaga el peculiar caràcter romànic de l'interior d'aquesta església. A un extrem del creuer hi ha un altar barroc i un mausoleu del mateix estil. En aquest mausoleu reposen les dues germanes Olivan, cèlebres prioros d'aquest monestir. A l'extrem de l'altre braç del creuer hi ha un retaule gòtic molt interessant i alguns sepulcres de fusta i pedra, entre els quals cal citar els del rei D. Pere i les seves germanes. La disposició de la volta que cobreix aquesta capella, els murs gruixuts que l'aguanten i l'arc d'entrada sostingut per dues columnes bizantines amb capitells llisos li donen aparença de cripta.

Barroeres modificacions de l'arquitectura primitiva molesten la perspectiva de l'església del monestir de Xixena. L'altar major és d'estil barroc i està col·locat de manera que tapa l'absis, en les parets del qual hi ha unes magnífiques pintures murals, atribuïdes al temps de Pere III (1276-1285). Per a apuntalar el retaule d'aquest altar foren malmeses algunes de les pintures al·ludides, que convindria refer i conservar en benefici de l'art.

El cor ocupa una gran part de la nau de l'església. És senzill i d'estil gòtic. Fou construït el segle xv. La cadira prioral és una veritable obra d'art, manada construir per Dona Blanca d'Aragó, filla de Jaume II. Quan aquesta infanta ingressà al convent, fou abandonat l'antic dormitori edificat el segle xv, perquè era insalubre. La joia de més mèrit del cor és la imatge de la Verge del Cor, antigament venerada amb el nom de Mare de Déu de Xixena, titular del monestir. És una imatge d'estil romànic, que amida uns 50 centímetres d'alçada.

En la llegenda de la troballa d'aquesta imatge recolza l'origen del monestir de Xixena. Era l'any 1183 que els veïns dels llogarrets d'aquest terme trobaren una imatge de la Verge en la ribera del riu Alcanadre. Aquests llogarrets eren feudataris de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, i al prior d'aquest Orde assabentaren la miraculosa troballa, per tal de rebre instruccions. Uns cinc anys

després desapareixia la llacuna formada per l'esmentat riu en l'indret de l'aparició, i hom hi aixecava un sumptuós edifici, segons una arquitectura bizantina ferma i elegant, i amb dependències per a un Orde conventual.

Dintre d'aquestes dependències, entre les quals hi havia l'església, l'alberg, cases del comanador i clergues, torres de vigilància i defensa, Dona Sanxa acceptava l'hàbit de religiosa i oferia a Déu la virginitat de la seva filla, quan aquesta encara era molt petita. La infanta morí a 11 anys d'edat, i aleshores ja formava part de la comunitat de religioses del convent de Xixena.

Així, la reina Dona Sanxa de Castella, esposa d'Alfons II d'Aragó, fou la fundadora del monestir de Xixena, la inauguració del qual tingué lloc l'any 1187, amb la professió de 12 religioses, filles de les famílies més il·lustres d'Aragó i Catalunya. Sanxa d'Abiego fou la primera priora. L'any 1197 professà la filla de la reina fundadora. El territori on s'edificà el convent era pertinença dels cavallers de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, per donació de Ramon Berenguer.

El monestir de Xixena és un il·lustre i anomenat priorat de comanadores Santjoanistes que fonamentalment observen la regla de Sant Agustí. Mai no s'hi ha observat la clausura estricta. Fou dispensada per exprés privilegi dels Papes, en atenció a la insalubritat del lloc, per tal que les monges puguin reingressar a la família en cas de malaltia. És un dels pocs monestirs d'aquest Orde que ha existit i continua existint a Espanya.

Les monges de Xixena vesteixen hàbit negre folgat, amb arrossegall, els dies festius. A l'espatlla esquerra ostenten la creu blanca de Sant Joan, acabada en 8 puntes. Les monges llegues només porten la meitat de la creu; per això reben el nom de *mitgescreus*. Les professes duen la cara emmarcada per un òval reduït, obert en un quadrat de roba blanca ben planxada, gruixuda i estesa fins al nivell de les espatlles, des d'on forma un triangle, el vèrtex inferior del qual cau sobre el pit i ostenta la creu de 8 puntes. Com a distintiu de l'Orde, en el front duen un floc de roba blanca en forma d'ametlla, la punta del qual és prolongada fins gairebé a l'arrancada del nas. Per als dies feiners poden prescindir de certs detalls de la indumentària descrita.

Acompanyats del capellà de les monges hem visitat el convent. Les monges ens reberen molt amablement i ens permeteren l'entrada a totes les dependències assequibles a la gent forana.

Aquest monestir ha anat sofrint moltes transformacions a tra-

vés dels anys, fins arribar a posseir molt poc de la seva passada grandesa. Comptava amb les esplèndides donacions que li feien les nobles dames que vestien l'hàbit, i els feudes de tants i tants pobles de la rodalia, a més a més de les mercès i privilegis concedits per reis, emperadors i papes.

Durant el transcurs de molts segles, en el claustre del monestir de Xixena es congregaren les dames de la més alta aristocràcia, no solament del regne d'Aragó, sinó també d'altres regnes. Aquestes relacions foranes produïren algunes lluites en l'ordre interior del convent, i les monges tingueren de defensar-se fins dels acords presos en el Concili de Trento. En aquest Concili es decretava la clausura efectiva de tots els convents de monges, i el de Xixena gaudia d'un privilegi especial que el lliurava d'aquest decret.

El monestir de Xixena defensà els drets d'excepció, els quals permeten a les seves monges visitar com a grans senyores feudals els territoris de la seva jurisdicció, o passar temporades al costat de llurs famílies, puix elles mai no han renunciat a viure a l'escali de les relacions familiars ni de les comoditats que els pot proporcionar el luxe dels palaus en què moltes havien nascut.

El claustre és d'estil romànic, però està molt desfigurat per les capelles construïdes en les galeries, i perquè ha estat tancat amb claraboies que deixen passar poca llum. En una de les quatre galeries penja una campana, els tocs de la qual servien per a reunir les monges a l'hora de menjar. Actualment, només la toquen per allunyar la tempestat. Antigament, de l'acte de conjurar la tempesta per mitjà dels tocs de campana hom en deia *comunir*, i el lloc des d'on es feien aquests exorcismes s'anomenava *comunidor*.

El Saló de les Prioeres és interessant per la seva ornamentació, encara que contingui poc art. La volta de punt rodó que la cobreix, possiblement data del segle XIII. Per tal d'impedir-ne l'obriment, calgué reforçar-la amb bigues gruixudes de fusta dispostes en forma de tirants. En diuen el Saló de les Prioeres perquè hi ha els retrats de les monges de Xixena que a través dels anys han assolit aquesta dignitat. En el plafó principal hi ha un quadre de grans dimensions que representa les fundadores del monestir, amb la següent llegenda: *Representa a D.ª Sancha Reina de Aragón y su hija D.ª Dulce Infanta que acordes con el rey D. Alfonso II fundaron este Real Monasterio en el año 1188 y murió esta Reina el año 1208 y su hija en el de 1189 siendo religiosas de esta su casa.* La pintura és del segle XVIII, deguda al frare cartoixa Manuel Bay.

Dues taules de fusta rica sostenen escultures d'alabastre: Ado-

ració del Pilar i Epifania. Unes quantes banquetes arrambades a la paret completen la decoració d'aquest Saló de les Prioeres.

La Sala Capitular és una de les dependències del convent que hom admira amb més fruïció. Cinc robustos arcs ogivals sostenen el sostre. Tota la Sala està coberta de pintures al fresc fetes el segle XIV, segons opinió de gent entesa. La humitat del local degué produir algunes destroces en bona part d'aquestes pintures, i aleshores foren refetes amb més o menys encert, moltes d'elles. Representen escenes de l'antic i del nou Testament.

En aquesta Sala hi ha un retaule d'alabastre i la capella del Sepulcre. Les figures d'aquest Sepulcre també són d'alabastre, de tamany natural, i acusen una perfecta execució.

Seria una tasca difícilíssima anar ressenyant ací totes les dependències que formen el monestir de Xixena. Hem vist i descrit les més principals tant pel mèrit com per la utilitat. Cal un interès especial a conservar aquest convent, a consolidar-lo, i fer esforços per tal de no permetre reduir encara més el seu patrimoni artístic. L'any 1923 fou declarat monument nacional.

Actualment, el monestir de Xixena encara és habitat per unes religioses que hi tenen tots els seus amors i totes les seves esperances. Ens reberen amb els braços oberts, però aclaparades i commogudes pels estralls de les passions polítiques, adreçats, ara com ara, a canvis i trasbalsaments sense mirament de cap mena quant al desgavell que poden representar per a l'art. Aquests estralls els ha fet desnivellar els ingressos i alterar el pressupost, fins gairebé a fer insuportable la seva vida dintre el convent.

Les monges de Xixena viuen amb la fixa temença a la modernitat, com si aquesta modernitat hagués d'ésser la causa d'abandonar per sempre les parets seculars del seu convent. En contemplar-les amarades de cants religiosos, ens abandonem a gratient als batecs de les ales de la nostra imaginació, per tal de tornar a aquells temps de calma i pau, tan influents en la prosperitat cenobítica d'aquesta casa, convertida en museu; ric cenobi de fundació reial, acolliment de virtuoses reines, visitat pels reis d'Aragó, ennoblit amb insignes privilegis i despulat de molts joiells i obres d'art.

El visitant d'aquest monestir queda entusiasmat davant les obres d'art que encara hi resten. En sortírem ben impressionats, i, sobretot, molt agraïts a l'exquisida i fina cortesia de les religioses, entre les quals s'estatja avui, mig perduda en l'oblit del món, una neboda del cèlebre general Weyler. En l'alberg annex al convent el

visitant pot menjar i dormir a despeses del monestir. L'itinerari prèviament acordat no ens permetè d'acceptar aquests oferiments. Quan tocaven les darreres batallades de les hores migdials sortíem de Xixena en direcció a Fraga.

RIBERES DE L'EBRE

En sortir de Xixena seguirem la vorera dreta del riu Alcanadre fins a Ballobar. En aquest poble, l'Alcanadre s'uneix amb el Cinca, i el Cinca s'eixampla i, tot planejant, arriba a Fraga i s'escorre pendent avall fins a Mequinença, on s'uneix a l'Ebre.

Quan arribàrem a Fraga plovia a bots i a barrals. Ens fou difícil de fer una fotografia del poble des de l'entrada del pont de ferro estant. Haguèrem de desistir, tot i el magnífic aspecte que presentava el poblat de Fraga, amb les teulades envernissades per la mullena, els regalims d'aigua que s'escorrien de les barbacanes i el campanar afuat, de tres pisos, foradant les boires.

De seguida d'haver traspassat l'alludit pont de ferro, uns subjectes ofereixen figues seques ben encapsades als turistes que s'aturen. Heus aquí el més típic de la vila de Fraga. Ens havien assabentat que aquí es conserva el tipisme en la indumentària. Tal vegada sigui així en les festes populars, perquè, nosaltres, durant la nostra curta visita, no hem notat altre tipisme que la venda de les figues seques, procedents dels immensos figuerals que envolten la població i s'estenen Aragó endins.

La veritat és que en trobar-se a Fraga hom té la sensació d'haver entrat a Catalunya. A Fraga tothom parla el català. Els territoris del Cinca sempre han estat motiu de dubtes i disputes quant a nacionalitat. Ja en temps dels reis d'Aragó, els catalans s'acohortaven en acudir a les convocatòries de corts de Fraga i Montçó, considerant que els terrenys que aquestes viles ocupaven i altres del Cinca eren pertinences de Catalunya. Segons les lleis i els juraments dels esmentats reis, aquests havien de tenir i celebrar corts dins de Catalunya, Rosselló i Cerdanya.

Els desgraciats negociadors de la pau dels Pirineus, diu Mossèn Font i Sagué, es deixaren enganyar pel cardenal Mazarino, i ens feren perdre part de la Cerdanya i tot el Rosselló, i la ignorància o la mala voluntat dels qui malforjaren l'actual divisió de les províncies espanyoles, assignà a la d'Osca bona part de les terres catalanes de la Ribagorça, entre les quals hi ha incloses les de Fraga i Montçó.

Cl. F. Biasi

MONESTIR DE XIXENA. ENTRADA AL RECINTE

Cl. F. Biasi

MONESTIR DE XIXENA. PATI DEL CONVENT I PORTA DE L'ESGLÉSIA

Cl. A. Bergues

MONESTIR DE XIXENA. VERGE DEL COR O DE XIXENA

Cl. A. Bergues

MONESTIR DE XIXENA. MONGES AMB L'HÀBIT DE LES PESTES

Cl. A. Bergues

MONESTIR DE XIXENA. UNA GALERIA DEL CLAUSTRE

Cl. J. Nonell

MIRAVET. VISTA GENERAL

Gl. P. Blasi

MIRAVET. VORERES DE L'EBRE

Gl. F. Blasi

GANDESA. PLAÇA DE L'ESGLÉSIA

L'edifici més notable de Fraga és l'església de Sant Pere, edificada el segle XII. La torre-campanar és de recent construcció. Aquest campanar és un bon adornament per al poble, gairebé l'únic. Les cases s'esgraonen en el vessant d'una muntanya allargassada que s'estén a la vora del riu Cinca i segueix paral·lelament a aquest riu fins molt avall.

A Mequinença les aigües del Cinca s'ajunten amb les de l'Ebre, i aquest riu s'introdueix en els trencalls produïts per les muntanyes de Faió i d'Ascó. El llit de l'Ebre s'esborgeix una mica en arribar a Mora d'Ebre, com una mena de treva per a prevenir-se dels engorjaments que l'esperen en travessar les muntanyes de Cardó. Triomfant surt d'aquests engorjats i estén les seves aigües fecundes damunt l'extensa planúria tortosina.

Mora d'Ebre és una població que, tot i ésser d'origen molt antic, conserva poc de l'antigor. Ni l'art ni l'arqueologia continguts a Mora d'Ebre entusiasmen l'excursionista. Els carrers costeruts, moderns, estan exempts de fesomia pròpia; l'escàs mèrit artístic de l'església passa desapercebut; el castell, que havia estat pertinença dels barons d'Entença, avui roman abandonat i fet malbé. Malgrat tot, hi ha instal·lada la casa-quarter de la guàrdia-civil, amb més ruïnes que comoditats. A la plaça major crida l'atenció el monument dedicat a l'escultor Juli Antoni, més per l'atreviment que representa que no pas pel seu art.

El dia que romanguérem a Mora d'Ebre, el més interessant del poble era la crescuda del riu. El corrent de l'aigua produïa basarda, i el seu nivell anava augmentant, amb perill de lamentables inundacions. La gent estava a l'aguait, i també hi estava el propietari d'una mena de plaça de braus, construïda de poc vora el riu. Aquesta plaça té les característiques d'un teatre romà, encara que molt matusseres. Les graonades estan clavades a la roca, i els espectadors, recollits al recer dels vents, frueixen de bones perspectives envers el riu, mentre als seus peus es desenrotlla la moixiganga de la cursa dels bous.

Per la carretera, estesa entre vinyes, ametllerars i oliverars, ens adreçarem a Benisanet. Aquest poble roman al mig d'una mar de verdor, limitada per una banda d'argent vorejada per dos rengles d'arbres. La successió de casetes blanques que el formen, amb un campanar atrevit, no pertanyen a cap època arquitectònica.

Carretera enllà, les vinyes es prodiguen, i els ametllerars i els oliverars també. Algunes oliveres criden l'atenció per la seva feixuga soca, que deu recordar-se de segles, i que retorçant-se sota

el pes del seu aclarit però esponerós brancatge, produeix lletja cariatide que sembla cisellada per un geni infernal. Seguirem la carretera que mena a Miravet.

Molt abans d'entrar a Miravet ja s'albira el seu castell. Les cases d'aquest poble van apareixent tot d'una arraulides sobre un abisme. Els carrers, tortuosos i estrets, són esgraonats en una immensa piràmide, la base de la qual està banyada pel riu Ebre. En aquest indret, l'Ebre forma una badia natural abans d'introduir-se en les pregoneses de la serra de Cardó.

D'antuvi, Miravet sembla un poble de pescadors de la Costa Brava. Els carrers de la ribera constitueixen la part moderna de la població, i algunes barcases i veles esteses belluguen a l'impuls de l'aigua del riu, massa enfurismat i crescut en el moment de la nostra visita.

Els carrers més antics, empedrats per a suplici dels peus, s'enfilen muntanya amunt fins assolir el replanet de l'església, situada sota del castell. Aquesta església ha estat reformada recentment; posseeix un campanar airós i un pòrtic forà d'estil gòtic. Aquest pòrtic és la darrera romanalla de la construcció primitiva de l'església de Miravet.

Entràrem a aquest poble un diumenge al matí. Les dones havien deixat de banda les *paumes* seques, amb les quals els dies feiners fan escombres o llata per a confeccionar sàrries i cabassos. De les nombroses cantereries d'antany, no en queden gaires en explotació. Tampoc no fumejaven aquestes cantereries, el sosteniment de les quals depèn de la indústria del fang, la indústria més vella del món, perquè fou creada per Déu, per tal de tenir a mà la primera matèria per a formar l'home. De cada dia que passa, la gent usa menys cànteres, i per això, a Miravet, on anys endarrera la indústria de la cantereria era molt florent, actualment gairebé s'acaba de perdre.

També s'acabarà de perdre el castell de Miravet, si mans generoses no posen aviat remei al seu abandonament. Les parets que resten encara serveixen el segell moresc de l'època de la seva fundació. Segons diu En Josep Balari, la roca de Miravet, amb els terrenys dels seus voltants, l'any 1067 fou donada per Ramon Berenguer I i sa muller Almodis, comtes de Barcelona, als esposos Miró Isarn i Giberga perquè hi edificuessin *una torre de cal y canto o bien de piedra y yeso*. L'any 1153, aquest castell i els seus termes passaren a poder dels Templers cavallers de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem. Aquests el restauraren, i més tard fou habitat per frares.

Els llenços de muralles emmerletades, els extrems de les quals es perden en el rocam, i l'escala imponent del conjunt, amb la torre de l'homenatge, produeixen un efecte fantàstic, que sedueix l'esperit i omple l'ànim de coratge per a pujar-hi. El castell de Miravet fou un castell inexpugnable, que contribuï a defensar Catalunya de l'allau de la moreria, un cop fou arrabassat als alarbs. Aquesta inexpugnabilitat durà molts anys, i conten els historiadors que l'any 1469 hi fou traslladat el Príncep de Viana, precisament perquè el rei considerà més segura la presó de Miravet que la de Saragossa, per a retenir-hi aquest cabdill de sang reial.

Miravet és un poble encantat a les aigües de l'Ebre. Conté infinitat d'aspectes pintorescos aprofitats pels grans artistes. Els habitants d'aquest poblet encara omplen les cànteres al riu, en l'indret a posta. El dia de la nostra visita una dona hi rentava cargols, un home hi carregava un ruc per a repartir l'aigua a domicili i els aiguats recents hi feien lliscar una aigua argilosa.

Quant a la resta, els arbres, les muntanyes, els costums, les tradicions omplen de suggestions tot el promontori, en els vessants del qual s'esgraona Miravet, emmirallat a les aigües del riu, voltat de conreus, i de cara els engorjats formats per les muntanyes de Cardó.

GANDESA

Per la carretera que passa pel llogarret de Pinell anàrem a Gandesa. Poc abans d'arribar a Pinell i vora de la carretera, es troba una magnífica creu gòtica de terme.

A les 11 del matí arribàvem a Gandesa. El dia s'havia asserenat. La gent de la vila circulava endiumenjada, tot desafiant els calorosos raigs solars, que queien com lloses de plom damunt els nostres cossos, malgrat de trobar-nos allunyats de la canícula.

Uns minyons del poble ens oferiren desinteressats serveis com a cicerones. Ens digueren que calia visitar la Creu Coberta, la cèlebre Creu Coberta de Gandesa, un dels pocs exemplars que existeixen a Catalunya. Aquesta creu està situada vora el camí del cementiri. És d'estil gòtic. L'esvelt temple que la cobreix és de construcció posterior a la de la creu, el malmetement de la qual ha obligat a lligar-la amb cèrcols de ferro per tal de salvar les peces primparades, i tapar gairebé tot el capitell amb planxa del mateix metall.

Gandesa actualment compta amb més de quatre mil habitants.

És una població important, tanmateix. Però, antigament, encara ho era més, degut al seu magnífic emplaçament entre els regnes que formaven la Confederació catalano-aragonesa, en un gran pla entre el Puig Cavaller i la Serra de Pandols. Aquest emplaçament estratègic al SO. de Catalunya i als confins d'Aragó i València, proporcionà dies luctuosos a Gandesa, però també fou motiu de glòria per a la mateixa, puix l'any 1838 li fou concedit el títol de *Ciutat i Immortal* pels sofriments experimentats durant la guerra civil anomenada dels set anys.

La història ens assabenta que Gandesa fou conquistada als moros pel comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, l'any 1153. Després, aquest mateix sobirà cedí la vila a l'Orde dels Templers, i més tard aquesta i tot el territori anex passaren a formar part de la castellania d'Amposta. L'any 1337 el rei Pere III hi celebrà corts.

Les guerres civils dugueren moltes penalitats als pobladors de Gandesa. Els carlins mai no aconseguiren entrar-hi, malgrat el prestigi del cèlebre Cabrera, que comanava les forces d'atac.

En les llindes de moltes portes i en algunes parets dels carrers existeixen escuts senyorials i indicis de construccions romàniques. Aquestes construccions culminaren en la porta d'accés a l'església parroquial. És una porta bellíssima, digna pariona de les més famoses portes romàniques que existeixen a la nostra terra, dintre del seu tipus.

L'arquivolta de la portalada està sostinguda per sis pilastres a cada banda, amb capitells escultrats de fullatge. Els arcs són ornamentats, i una coronisa horitzontal, recolzada en medallons amb figures, requadra el frontis de la porta.

L'església de Gandesa també fou construïda en estil romànic. D'aquesta construcció resta l'absis amb alguns finestrals forans, que actualment coincideixen en la capella del Santíssim Sagrament, restaurada de poc amb el lloable intent de retornar l'esmentat absis a l'estat primitiu. Altres modificacions molt anteriors a l'última al·ludida, transformaren l'església parroquial de Gandesa en una obra del renaixement, d'escàs mèrit artístic.

Del castell de Gandesa només resten vestigis que no donen cap idea de la seva importància d'antany. Sota els auspicis dels nostres amables i complaents ciceroes havíem visitat el bo i millor de la població. Mentrestant, la xafagor migdial, congriada en aquest pla, mostrava tots els indicis d'una pròxima gotellada. Les boires, prenyades de vapor aquós, amb llurs canviaments deli-

rants, anaven descrivint formes geomètriques decoratives al voltant del puig Cavaller, que s'alça fins a prop dels mil metres d'altitud.

La silueta gràcil d'aquest pic, amb les nuvolades agrupades al seu entorn, donava un relleu indescriptible a la vila de Gandesa, senyora i majora de la comarca del seu nom.

La comarca de Gandesa llinda amb les comarques de Riberes de l'Ebre i del Priorat, per la banda Est i Sud respectivament; amb les Garrigues en la part Nord, i a l'Oest, amb l'Aragó oriental, una parcel·la de la qual ens proposàvem de seguir.

F. BLASI I VALLESPINOSA

(Acabarà)

Entorn de la pàtria i genealogia del descobridor d'Amèrica

(Acabament)

Si fem ara un resum de les deduccions que es desprenen de la comparació de la realitat dels fets amb la versió d'Harrisse, podem formular aquesta conclusió: aquell crític, mitjançant tota classe de desfiguracions, no solament ha procurat, aminorar l'alcanc de l'actuació de Bernat Colombo entorn del *Mayorazgo* de Colom, sinó que també ha ocultat i callat allò que era principal i essencial de l'esmentada actuació, és a dir, les Informacions fetes a Cogoleto l'any 1582, i a Gènova el 1583.

No es pot trobar excusa per aquesta conducta d'Harrisse, ni és exagerat de qualificar-la de desviada. Puix si bé no va conèixer, com ningú no conegué abans que jo, el text íntegre i llurs annexes d'aquelles Informacions, no pogué ignorar llur existència en tenir a les seves mans el tantes vegades esmentat *Memorial* de 1609, que cita sovint en els seus llibres. Aquest *Memorial* conté un extracte bastant clar i verídic d'ambdues Informacions, extracte que ocupa diverses pàgines. Precisament, Harrisse, en el seu *Christophe Colomb*, es refereix a passatges del *Memorial*, els quals són immediatament anteriors o posteriors a aquelles pàgines. Intencionadament, doncs, va callar l'existència de les Informacions,

li convenia ocultar-les perquè s'adonava que eren mortals per a la tesi genovesa.

Aquest caràcter demolidor contra el genovisme dels esmentats documents, especialment de la Informació de Gènova, no he de demostrar-lo aquí. Ho he exposat en diverses publicacions i em bastarà repetir el d'una d'elles:

«... Amb data 3 d'abril, Bernat Colombo elevà un Memorial davant del Senat i el Dux David Vaca, en el qual donava a conèixer la seva pretesa genealogia i demanava que aquell superior Organisme rebés les deposicions dels testimonis designats pel postulant... El Senat va trametre l'afer al seu Pretor, el qual ordenà que, prèviament a l'audició de testimonis, es fes com era de costum i de llei a Gènova, el pregó públic emplaçant no solament les persones esmentades per Bernat, sinó a totes aquelles que es creguessin amb més dret que aquest o poguessin contradir les pretensions de l'interessat. I com consta en els autes genovesos, legalment traduïts al castellà pel traductor notarial Tomàs Gracian Dantisco, es féu el pregó a la metròpoli genovesa, sense que ningú no es presentés a contradir el pretendent de Cogoleto, de manera que aquest pogué fer desfilar amb tota tranquil·litat els seus testimonis davant del Pretor. Al igual que a Gènova es féu el pregó en el poble natal de Bernat. Acabades les deposicions, fou de nou pregonada la Informació en la mateixa forma, sense que ningú no la contradigués, i acomplerta aquesta condició, fou certificada pel secretari del Dux i legalitzada per l'Ambaixador d'Espanya a Gènova, Don Pere de Mendoza.

Ara és procedent de fer-se les següents preguntes: ¿Com és que el Senat de Gènova pogué acceptar i legalitzar una informació semblant de Bernat Colombo? ¿Com és que, malgrat no haver-hi llavors descendents barons de Domenico o dels seus germans en aquella ciutat, ningú no contradigué Bernat, després de pregonada i repregonada la Informació? Donat el caràcter de les masses populars i la psicologia humana de tots els temps, és evident que si a Gènova hagués hagut la menor idea d'haver-hi existit la família del descobridor, tot i suposant-la extingida, no hauria faltat qui, si no per amor a la veritat, per malvolença o enveja, hagués acudí a desemmascarar Bernat i a palesar que la seva genealogia era una mentida».

La informació d'abril de 1583, pregonada i repregonada a Gènova, constitueix, per tant, una prova suficient i lluminosa que en aquella època en la metròpoli del *Genovesado* ningú no creia ni

imaginava que Colom hagués nascut en aquella ciutat; altrament, hagueren negat la pretensió del de Cogoleto. Aquest fet és més revelador si hom té en compte que ningú no podia ignorar el llibre del bisbe Giustiniani, i d'altres publicacions anteriors a l'any 1583, en el qual s'assenyalava l'esmentada metròpoli com el bressol del descobridor. Això és el que Harrisse indiscutiblement va veure i la transcendència de la qual cosa va comprendre, motiu pel qual féu la palpable maniobra de l'ocultació que he assenyalat.

El tortuós procediment del cèlebre historiògraf nordamericà és encara més visible i més censurable en relació a l'altre incident capital relacionant amb les pretensions de Bernat Colombo, això és, l'actitud del Senat respecte a Bernat i a la seva carta a l'ambaixador Doria.

Com sigui que els *Annals* del genovès Casoni és un llibre molt conegut i vulgaritzat, Harrisse no pogué amagar la notícia que dona aquest annalista en referir els fets públics de Gènova l'any 1586. Hi diu Casoni «que l'Ambaixador a Espanya fou encarregat d'assistir alguns súbdits de la República, nadius de Cogoleto, els quals, a Madrid, litigaven amb alguns espanyols l'herència del famós Cristòfor Colombo» (1).

A judici d'Harrisse, Casoni, en fer aquesta asserció, no va recolzar en altra autoritat que en la mateixa carta de 7 de novembre de 1586. Naturalment que el crític nordamericà emet aquesta estranya hipòtesi únicament amb el pueril objecte de treure força al testimoni de Casoni, cosa inadmissible, perquè aquell annalista tingué a la seva disposició els arxius genovesos i pogué conèixer molts d'altres documents en què fonamentar la seva asseveració, que no deixaria d'ésser vertadera, fins en el supost d'Harrisse, en considerar que la carta del Senat és, en aquest cas, autoritat més que suficient.

I a continuació, l'historiògraf nordamericà transcriu, no el text de la carta publicat per Isnardi, com hauria estat natural tractant-se de document tan important, sinó un resum fet al seu estil, és a dir, no molt exacte. Així, afirma que el Senat genovès recordà a Doria que Colom havia «fet una deixa a profit d'un membre de la seva família i del seu nom, el qual residia a Gènova», frase que en el seu tenor literal equival a dir que havia existit en aquella ciutat un membre de la família de Colom, al qual aquest féu la deixa, ço

(1) Filippo Casoni, *Annali de Genova*.—Gènova, 1708, any 1586.

que és absolutament fals. Si es llegeix el text genuí de l'esmentada carta - el donem al peu d'aquest article - no hi ha res d'això. No solament el Senat posà a les seves paraules la restricció *segons entenem* (la qual cosa representa que no estava segur de les coses i no coneixia el text del testament), sinó que demés el que escriu aquest superior organisme és que Colom (al qual anomena de Cogoleto) «entre altres coses ha ordenat pel seu testament, *segons entenem*, que a Gènova *havia d'haver obert una casa a nom seu i memòria seva*». Les paraules del Senat manifesten, doncs, que no hi havia a Gènova tal membre de la família de Colom, sinó que creia que l'Almirall havia ordenat que s'hi establís una casa a nom seu. Això és, més o menys, per bé que no exactament, el que apareix del pretès testament de 1498, al qual, sense dubte, es referia aquell Senat, per haver-ho sentit a dir.

Pretén àdhuc HARRISSE que l'únic passatge de la carta susceptible d'ésser interpretat com relacionat amb Bernat Colombo, és el seu començament: *Il Colombo de Cogoleto e tanto grande in Spagna como sapete...* Fóra justa aquesta interpretació, per bé que res no significués en el fons, si no mediessin les Informacions de 1582 i 1583, les quals testimonien que el Senat estava perfectament al corrent del que pretenia Bernat respecte al seu parentiu amb l'Almirall. Hi ha, doncs, en això una prova més que aquest crític ocultà intencionadament l'existència d'aquelles Informacions, l'extracte de les quals, imprès en el *Memorial* de 1609, bé va conèixer.

Malgrat tot, i pesi a les estratagemes de què es val per evitar el reconeixement de la veritat, es veu clarament que HARRISSE es troba molt molest davant d'ella quan no troba en el passatge abans copiat *Il Colombo de Cogoleto*, sinó aquesta risible qualificació: «frase força singular, per cert, sota la ploma de magistrats que escriuen al nom de la ciutat de Gènova». No és *força singular* el que hauria d'haver dit HARRISSE de procedir honradament, sinó «frase *demolidora* contra la suposició del naixement de Colom a la ciutat de Gènova». Sota la ploma del Senat genovès l'alcanc d'aquelles paraules és, en efecte, decisiu. No basta anomenar «singular» aquella frase per donar-la per refutada i descartada del debat.

Major engavanyament revela encara HARRISSE en l'argücia seva en oposar-se després a la carta del Senat, quan escriu que l'esmentada frase «pot significar que l'any 1586 ja no hi havia a Gènova cap membre de la família de Cristòfor Colom» i que «sense exa-

minar les coses de prop, el Senat va fer aquella diligència (la recomanació a Doria) en la *vaga esperança* d'ajudar a súbdits de la república i de recuperar tan considerable herència».

És difícil de concebre una temptativa menys sincera d'explicació del que no es troba mitjà de combatre sense fonament. El mateix terme «pot» demostra que no té seguretat d'èxit del seu subterfugi. Però la hipòtesi que el Senat obrà lleugerament i en la *vaga esperança d'ajudar a súbdits seus* revela quelcom més: és testimoni que Harrisse, abans de reconèixer la veritat, prefereix acusar d'impostora l'actuació del Senat genovès. I, en efecte, haguera estat una impostura indigna recomanar a Doria la causa de Bernat Colombo sense consciència clara del que es feia i amb l'única esperança de recollir l'herència de Colom. El que així apareix com a «bastant singular» és el procedir d'un genovista com Harrisse en atacar, per sostenir l'insostenible, la bona fe del propi Senat de Gènova. Ben evident es veu quant va convenir al crític nordamericà silenciar les Informacions de Bernat i quant intencionadament va passar-les per alt!

Però, tot i ésser tan poc sèries les anteriors maniobres d'Harrisse contra l'esmentada carta, queden encara superades per la seva última argücia, en la qual traspassa els límits de la incorrecció per entrar en els de la superxeria i fins en els del frau. Consisteix en l'afirmació que Bernat Colom devia diners a l'Ambaixador Doria i que aquest fou el qui, interessat en l'èxit de Bernat, suggerí la tramesa de la carta. Recolza la seva audaç i grotesca invenció, absolutament gratuïta, per bé que fa honor al seu desenfolloniment i fantasia, en el reconeixement del deute fet per Bernat a Gregori della Torre i Joan Baptista Spinola.

Heus ací les mateixes paraules d'Harrisse en aquesta monumental sofisticació: «Hi ha encara una raó. Bernat Colombo devia diners a Joan Baptista Doria. Això és el que resulta d'alguns actes notariais (2). Interessat en l'èxit de la reclamació de Bernat Colombo, s'explica que l'ambaixador de la república hagués suggerit la tramesa de la nota més o menys diplomàtica que acabem de citar».

Però sota la numeració (2) de les notes-cites de la pàgina 155 del seu llibre *Christophe Colomb*, vol. I, on hi ha l'esmentada frase i que transcriu en *facsimil*, no s'enclouen altres referències d'actes notariais que les designacions italianes del reconeixement del deute de 1587 i de la Informació de 1599, enunciades així:

«In Not. Leonardo Chiavari Bernardo Colombo se dichiara

PRÉTENTIONS DE COGOLETO.

155

protéger lesdits sujets. On charge en outre l'ambassadeur de se procurer, en s'adressant au Dr Scipione Canova, une copie authentique du testament, et de voir non seulement à ce que le legs soit exécuté, mais aussi à seconder les efforts de ces Génois : « *anche d'ajutare per quanto potrete li detti nostri Genovesi.* »

Le seul passage susceptible d'être interprété comme se rapportant à Bernardo, est la première phrase, assez singulière d'ailleurs sous la plume de magistrats écrivant au nom de la ville de Gênes : « *Il Colombo di Cogoleto è tanto grande in Spagna, come sapete...* » Cette expression peut signifier qu'en 1586 il n'y avait plus à Gênes aucun membre de la famille de Christophe Colomb, et que, sans y regarder de près, le Sénat fit cette démarche avec le vague espoir d'aider un des sujets de la République à récupérer un héritage aussi considérable ¹.

Il y a encore une raison. Bernardo Colombo devait de l'argent à Giambatista Doria. C'est ce qui appert de certains actes notariés ².

Intéressé dans le succès de la réclamation de Bernardo Colombo, on s'explique que l'ambassadeur de la République ait suggéré l'envoi de la note plus ou moins diplomatique que nous venons de citer.

1. En tout état de cause, cette recommandation ne s'appliquait pas à Baldassare Colombo qui, né à Cuccaro dans le Montferrat, n'était pas citoyen génois, mais sujet du duc de Mantoue.

2. « *In Not. Leonardo Chiavari Bernardo Colombo si dichiara obbligato per la lite dell'credita verso Gregorio Torre e G. B. Spinola. 1587, 3 giugno.* »

« *En 1599, 5 aprile, in Not. Cornelio Zoagli, nuove testimonianze sulla discesa da Colombo a favore di Cristoforo quond. Bernardi. Sono fatte a richiesta di esso Cristoforo e di Nicolò Spinola. L'atto è tradotto in Spagnolo ed autenticato dall'Ambasciatore di Spagna.* » Obligeante communication de notre ami M. DESIMONI.

obligato per la lite dell credita verso Gregorio Torre e G. Ba. Spinola, 1587, 3 giugno.

En 1599, 5 aprile, in Not. Cornelio Zoagli, nuove testimonianze sulla discendenza da Colombo a favore di Cristoforo quond. Bernardi. Sono fatte a richiesta di esso Cristoforo e di Nicoló Spinola. L'atto e tradotto in Spagnolo ed autenticato dall'Ambasciatore di Spagna». Obligeante communication de notre ami M. Desimoni» (1).

Com es veu, ambdós documents es refereixen no a Joan Baptista Doria, sinó a Gregori della Torre, Joan B. Spinola i Nicoló Spinola, i el reconeixement de deute, que és l'únic dels dos papers que s'hi refereix, especifica ben bé Joan Baptista *Spinola. Spinola*, no Doria.

Com ha pogut Harrisse llegir *Doria* on diu Spinola? La superxeria és palesa. No ha fet més que joc de paraules o gobelets de cognoms, comptant amb la lleugeresa amb què s'acostumen a llegir aquesta mena d'estudis i amb la confiança que el públic intel·lectual posava en les seves paraules. Però basta comparar-les amb la seva pròpia cita per adonar-se de la maniobra.

El que és més greu per a Harrisse, és que reconeix que fou Desimoni el qui va comunicar-li les dades que insereix en l'esmentada cita. Doncs bé, Desimoni, actuant amb tota probitat, sense voler li ha donat el cop de gràcia. En efecte, en les seves *Questione Colombiane*, inserides en el volum I de la Segona Part de la *Recolta*, Desimoni tracta també l'afer, l'any 1892, anys després que Harrisse, i s'expressa així: *Anche Cogoletto ebbe caldi difensori. Già ai tempi dell processo nanti il Consiglio delle Indie comparve un Bernardo dettosi discendente da Bartolomeo, fratelli delle Ammiraglio; e fu sostenuto nelle spese e nei consigli da due patrizi Genovesi, Gianbattista Spinola e Gregorio della Torre, patteggiante la partecipazione allo sperato lucro; ma venne poi respinto per buone ragione.*

Desimoni proclama, doncs, que fou Joan Baptista *Spinola*, no Joan Baptista Doria, el qui, alhora que Gregori della Torre,aju-

(1) Noteu que d'aquesta designació es dedueix que la Informació feta per Cristòfor, posterior de setze anys a la del seu pare, estava destinada a anar a Espanya, puix que fou traduïda al castellà i va legalitzar-la l'ambaixador Mendoza. La protecció de Nicoló Spinola que era influent senador, prova que el Senat genovès, durant gairebé un quart de segle, va emparar als de Cogoletto, la qual cosa entranya la indiscutible falsedat que Colom nasqués a la ciutat de Gènova. Fins a 1600 Julio Salinerio no va donar començament a una pretesa documentació a favor del fill del llianer Domenico Colombo. Mai no s'han trobat els suposats documents de Salinerio.

dava amb diners (*spese*) i consells a Bernat Colombo, deixant així al descobert la fraudulent invenció d'Harrisse.

Després de tot el que he dit, és inútil afegir res més per posar de relleu la transcendència de la documentació relativa a Bernat Colombo, en tant que destructora del genovisme, ni hi ha necessitat d'una altra cosa per desemmascarar, de què va valdre's Harrisse per aconseguir, com ho ha fet llarg temps, que els historiadors de Colom consideressin com a cosa averiguada i ben provada el bressol genovès del Gran Almirall, tan calorosament, però tan traçudament defensat pel renomnat bibliògraf.

No obstant, he de fer constar, com en altres publicacions, que els documents de Bernat Colombo i la protecció que li prestà el Senat genovès no proven tampoc de cap manera la veritat sobre l'origen de Cogoletto, que ells atribueixen al descobridor d'Amèrica. L'únic que demostren terminantment, insisteixo i insistiré, és que Colom no va néixer ni a Cogoletto ni a Gènova, i que en el segle XVI, quan encara estava fresca en el món la memòria del gran mariner, hagueren d'apel·lar-se en el Genovesat a grolleres mentides i a palpables falsificacions per fer-lo genovès.

Feta, tres anys més tard del fracàs de Bernat a Madrid -per efecte de les maniobres de Don Baltasar-, la diligència recomanada pel Senat al seu ambaixador, tenia el caràcter d'una veritable gestió diplomàtica per emparar un súbdit contra una denegació de justícia a l'estranger. El Senat, no obstant, es mostra en part dubitatiu. Està convençut, o aparenta estar-ho, que Colom fou natiu de Cogoletto. Com que no coneix el testament de l'Almirall (que sembla ésser per a ell, per haver-ne sentit parlar, l'apòcrif de 1498) i ignora les seves disposicions, dubta de si no afavoreix tal vegada restrictivament els descendents espanyols, la qual cosa exclouria el dret dels genovesos. El Senat està convençut d'una altra cosa, i és que a la ciutat de Gènova no hi ha membres de la família Colom, i demana a Doria que, d'ésser certa la clàusula testamentària a què al·ludeix en la carta, requereixi la seva execució, és a dir, que gestioni que per fi s'estableixi a Gènova, casa de la família de l'Almirall.

Notable és, d'altra banda, la circumstància que sigui l'advocat Scipió Canova, la persona assenyalada pel Senat a Doria, és a dir, la persona que mereix la fe del Senat. Aquest Canova era un lletrat genovès resident a Madrid, i en una de les informacions fetes en aquella ciutat per Don Baltasar Colombo apareix declarant, l'any 1590, que no existia ni mai va existir a la ciutat de Gènova

cap família Colombo o Colom, que no pensava que el descobridor hagués nascut allí i que si hi va néixer havia d'ésser casualment, de pares forasters i transeünts (1).

Aquests fets ens basten i sobren, per ara, als qui neguem rodonament la pàtria genovesa de Colom. Aquest no podia ésser fill del llaner Domenico Colombo de Gènova, ni ésser germà del mariner de Cogoleto. La tesi oficial del Senat genovès en el segle xvi s'aixeca com a valla infranquejable contra la del Municipi genovès en el segle xx, i ambdues es destrueixen recíprocament.

Per a aclarir el problema de l'origen del descobridor d'Amèrica no queda, doncs, altra llum que la poquíssima que ell va deixar-nos. S'ha de cercar aquest origen pel costat dels corsaris *Casanove-Coullon*, i, per tant, pel costat dels Casanova i els Colom catalans.

EPÍLEG

ELS COLOMBO DE TOSSA A CATALUNYA

Molt podria dir-se encara, des d'altres punts de vista, sobre l'actuació de Bernat Colombo i del seu fill Cristòfor com a pretendents al *Mayorazgo* de Colom. Però això exigiria un llibre. De totes maneres, malgrat sigui només que per curiositat, donaré ací notícia de quelcom que pot ésser interessant per a la crònica catalana i que sembla una veritable ironia de la Història.

Els descendents de Bernat Colombo varen traslladar-se a Catalunya a començaments del segle xviii (potser a les darreries del xvii) i s'establiren a *Tossa*, província de Girona. Això consta en molts documents, i fóra llarg de citar. Ens limitem a les següents dades:

Cristòfor Colombo, natural de Cogoleto, casat amb Dona Maria Antònia Guastavino i Bianchi, també de Cogoleto, va tenir un fill, Antoni, el primer de la família que apareix a Tossa, a començaments del segle xviii.

Antoni Maria Colombo, nascut a Cogoleto, va casar-se a Tossa amb Dona Maria de Macaya, i va tenir per fill Gerard Colombo.

Gerard Colombo, nascut a Tossa, va casar-se allí mateix amb

(1) Vegueu el meu esmentat article V de *La Prensa* de Buenos Aires.

Dona Gertrudis Payet, i fou pare de Don Antoni i de Don Francesc Ignasi Colombo, l'últim dels quals hom té notícia que nasqué també a Tossa el mes de juliol de 1750.

Sembla que poc després de casat Francesc i, per consegüent, part de la família Colombo de Tossa - tota, potser - anà a viure a Barcelona.

A l'últim terç del segle XVIII i als primers anys del XIX, era Cònsol general de la Nació espanyola a l'Imperi rus, Don Antoni Colombo, i tenia un lloc a l'ambaixada espanyola de Sant Petersburg el seu germà Don Francesc.

No tinc notícies posteriors d'aquesta família, però no crec que fos difícil de trobar-les a Catalunya, on també se'ls ha anomenat *Colombi*.

L'Antoni Maria Colombo emigrat de Cogoleto a Tossa i fill d'un Cristòfor Colombo (el qual hagué de néixer a mitjans del segle XVII), descendia de Bernat Colombo pel seu fill, Cristòfor, el qual figura en la Informació inèdita de 1599.

Quan a la genealogia que va atribuir-se a Bernat l'any 1583 respecte al descobridor, fou aquesta: Nicolao (o Domenico) Colombo fou pare de Bartomeu i Cristòfor; Bartomeu fou pare d'Antoni, Nicoloso, Pelegro i Francesc; Antoni fou pare d'un Bernat, al qual qualificarem de primer; Bernat primer fou pare de Tomasino; Tomasino fou pare d'Augustin, i Augustin fou pare del Bernat pretenso del *Mayorazgo*.

És fàcil de veure l'absurditat d'aquesta genealogia, que abarca quatre generacions entre Bartomeu, el suposat germà del descobridor, i Bernat Colombo existent a les darreries del segle XVI. És major l'absurd si es considera que Bernat, per pròpia declaració feta a Madrid davant del tinent de Corregidor, l'any 1583 tenia 42 anys, és a dir, havia nascut l'any 1541. Com podia Bernat ésser rebesnét del veritable Bartomeu Colom si amb prou feines podia ésser nét, considerant, com he dit en la nota anterior, que Bartomeu nasqué l'any 1461. A més, segons un rebut que presentà en les seves Informacions, el Bartomeu del qual parlava Bernat, l'any 1447 ja era un home, tot just quan el germà de l'Almirall encara no havia ni nascut.

Per completar aquestes dades diré que Bernat Colombo, no obstant ésser un rústec mariner, va declarar en la causa criminal de Madrid que «estava al servei de sa majestat com a *mariner i notari hijodalgo*». El seu fill Cristòfor i els seus descendents a Cogoleto també es pretenien nobles. Els de Tossa foren reconeguts

per tals a Espanya, i Antoni i Francesc, els quals es trobaven a Rússia a començaments del segle XIX, reberen altes distincions.

Fóra potser profitós per a la història, amb llurs catalans d'aquesta família, averiguar la sort que han corregut els papers de llurs arxius personals.

CARTA DEL SENAT DE GÈNOVA A GIANBAPTISTA DORIA,
AMBAIXADOR A MADRID, DATA 7 DE NOVEMBRE DE L'ANY 1586 (1)

Il Colombo de Cogoletto e tanto grande in Spagna, come sapete, ha trale oltre cose ordinate per il suo testamento, secondo intendiamo, che in Genova debbia stare di continuo aberto una casa dei suo cognome in memoria sua et che per mantinimento di essa casa li resti d'suoi beni assignata una buona entrata, et di piu para, che chiami nella eredita di Lui i suoi parente et quelli del suo cognome piu propinqui; et s'intende che in Madrid se li tighi sopra essa eredita tra certi Spagnoli dell medesimo cognome et alcuni nostri sudditi, che si pretendono veri parenti dell testatore, et per che questo negozio e di molta importanza et anche e giusto proteggere li nostri sudditi, vogliamo che voi procuriate d'aver copia del detto testamento, la quale la potrete aver facilmente dal Dottore Scipione Canova, che in quella Corte et essendo vero quanto sopra, procurarete non solo d'ottenere excecuzione del legato suddeto, ma anche d'ajutare per quanto potete li detti nostri Genovesi come sappiamo che farete meglio di quellavi si sapra ricordare e del seguito ci derete avviso.

LLUIS ULLOA

(1) DIZERTAZIONE DE FELICE ISNARDI ond'e chiarito il luoco preciso della Liguria maritima occidentale ove nacque Cristoforo Colombo.—Pinerolo, 1838, pàg. 135.

La responsabilitat literària i d'il·lustració dels treballs que es publiquen en el Butlletí correspon exclusivament als seus respectius autors.

ESTACIÓ METEOROLÒGICA DE VIELLA (VALL D'ARAN)

PRIMER TRIMESTRE DE 1932

BARÒMETRE *

TERMÒMETRE

MESOS	Pressió màxima del mes	Pressió mínima del mes	Pressió mitja mensual a 8 h	Promedi del mes	Temp. màxima del mes	Temp. mínima del mes	Dia	Oscil· lació	Promedi màxims.	Promedi temper. mínims.	Oscil· lació mitja	Temperatura mitja mensual a 8 h a 16 h	Promedi màxims.
Gener	691,4	671,1	686,1	685,7	14°,0	-5°,0	28	19°,0	9°,68	0°,32	—	1°,58	5°,94
Febrer	688,6	669,2	679,6	678,9	15°,0	-12°,0	7	27°,0	6°,58	-4°,41	—	-2°,69	3°,07
Març	684,1	667,7	675,4	675,0	20°,0	-2°,0	14, 15	22°,0	13°,19	2°,83	—	5°,29	11°,09
													8°,01

PSICRÒMETRE

PLUVIÒMETRE

ANEMÒMETRE

MESOS	Humitat relativa a 8 h	Promedi a 16 h	Precipitació total en mm.	Nombre de dies de pluja	Nombre de dies de neu	Màxim gruix delanç	Precipit. màxima en 24 h. mm.	Dia	Direcció dominant	Recorre- gut en 24 h.	Recorre- pomi en 24 h.	Dia	Direcció dominant pluges or- dinàries	Direcció dominant grans pluges
Gener	72,9	68,8	0	0	0	0	0	—	Ni Calma	—	—	—	—	—
Febrer	85,2	82,4	11,0	0	5,0	4,0	4,0	15 i 20	Ni Calma	—	—	—	Calma	SE i Calma
Març	75,0	67,4	3,9	4,0	0	0	27,0	18	Ni Calma	—	—	—	N	Ni Calma

NÚVOLS

FENÒMENS ESPECIALS

MESOS	Dècimes de cel cob. (promedi)	Nombre de dies núvols	Nombre de dies coberts	Dècimes de cel cob. (promedi)	Nombre de dies clars	Nombre de dies núvols	Nombre de dies coberts	Nombre de dies de rosada	Nombre de dies de gebrada	Nombre de dies de boira	Nombre de dies de tempesta	Nombre de dies de pedra
Gener	—	20	1	10	22	2	7	0	0	0	0	0
Febrer	—	14	2	13	12	3	14	0	0	0	0	0
Març	—	19	10	2	16	7	8	0	0	0	0	0

* Les pressions baromètriques són referides al nivell de l'estació, corregides de temperatura, latitud i gravetat.